

RELIKTI »GENERALSKOG VRTA« U OSIJEKU

Povijesti hortikulture grada Osijeka pripada i Generalski vrt (Hortus generalis, Generals Garten) iz 18. i 19. stoljeća. Bösendorfer (1931) i Pinterović (1967) navode da se taj vrt prostirao negdje između današnje Ulice Republike, Ulice Jože Vlahovića, Bulevara JNA, a donekle je prelazio Ulicu braće Radića. Prema gruntovnici iz 1785. godine (Marijanović, 1974) zauzimao je površinu od 75 000 m², tj. 7,5 ha.

Na temelju sačuvanih katastralnih mapa iz 18. stoljeća Bösendorfer (1948) je opisao ekološke uvjete, odnosno hidrološke prilike u kojima je bio izgrađen Generalski vrt. Tako smo saznali da je cijelo područje bilo vrlo močvarno, a sve suvišne vode izljevale su se u Dravu potokom koji je imao korito između današnje Vlahovićeve i Radićeve ulice. Potok je ulazio u Dravu uz sadašnju zgradu Gradske knjižnice. Na tom je potoku bio podignut 1713. godine drveni most pod imenom »Pons capucinatorum« budući da je vrt sa zapadne strane graničio s imanjem kapucinskih redovnika. Također nam je poznato, da je vrt u 19. stoljeću bio ograđen običnim drvenim plotom.

Iz neobjavljenih arhivskih podataka o Generalskom vrtu koje je skupio i obradio Marijanović (1974)* navodimo slijedeće:

»Već davno prije 1809. godine munificencijom grada Osijeka (Gornji grad), ustupljen je na uživanje vrt vojnom zapovjedniku Tvrđe tj. svakom povremenom generalu, tvrđevskom zapovjedniku. Generali kao korisnici vrta mogli su dijelove vrta pretvoriti u livadu, cvjetnjak, povrtnjak ili voćnjak.

Provedbom elibertacije Osijeka 1809. godine zapisnikom gradske skupštine od 9. 10. 1809. ponovno je ustanovljeno na temelju protokola mješovitog gradsko-vojnog povjerenstva (Protocollum comissionis civio militaris) da »Generalski vrt Tvrđave zapovjednik i nadalje na užitak ima, kad pak glede njega (vrta) promjene nastanu, da opet gradu pripadne«. Time vrt nije prešao u vlasništvo vojnog erara nego je samo privremeno ustupljen tvrđavskom generalu. Zato je gradsko zastupstvo 1868/69. interpeliralo u Pešti, pa kod ministra rata u Ministarstvu rata u Beču i peticijom zatražilo posredovanje Sabora da grad što prije bez posebnih uvjeta i odštete dođe u posjed svog zemljišta, da ga razdijeli na potkućnice, rasproda i omogući proširenje grada, što je upravo položaj Generalskog vrta priječio, a dio prodajne svote da upotrijebi za izgradnju realke i u druge nastavne svrhe. O tome postoji dvojezično tiskano izvješće o posredovanju Gustava barona Prandaua i Jovana pl. Jurkovića, saborskih zastupnika grada Osijeka, u Beču i Pešti od 16. veljače 1873. godine (Historijski arhiv Osijeka)«.

Grad konačno dobija Generalski vrt 1883. godine. Vrt je odmah rasparceliran, a 90-tih godina na tom prostoru podignuta je škola — sada je to Pedagoški fakultet i — druge zgrade u Vlahovićevoj i Radićevoj ulici.

dr Dragica Gucunski
Pedagoška akademija, Sveučilišta u Osijeku
Pedagogische Akademie der Universität in Osijek

Prema izjavi dra J. Bösendorfera dru K. Firingeru hrast lužnjak u kutu Školske i Vlahovićeve ulice — granično je i jedino sačuvano stablo ovog vrta.

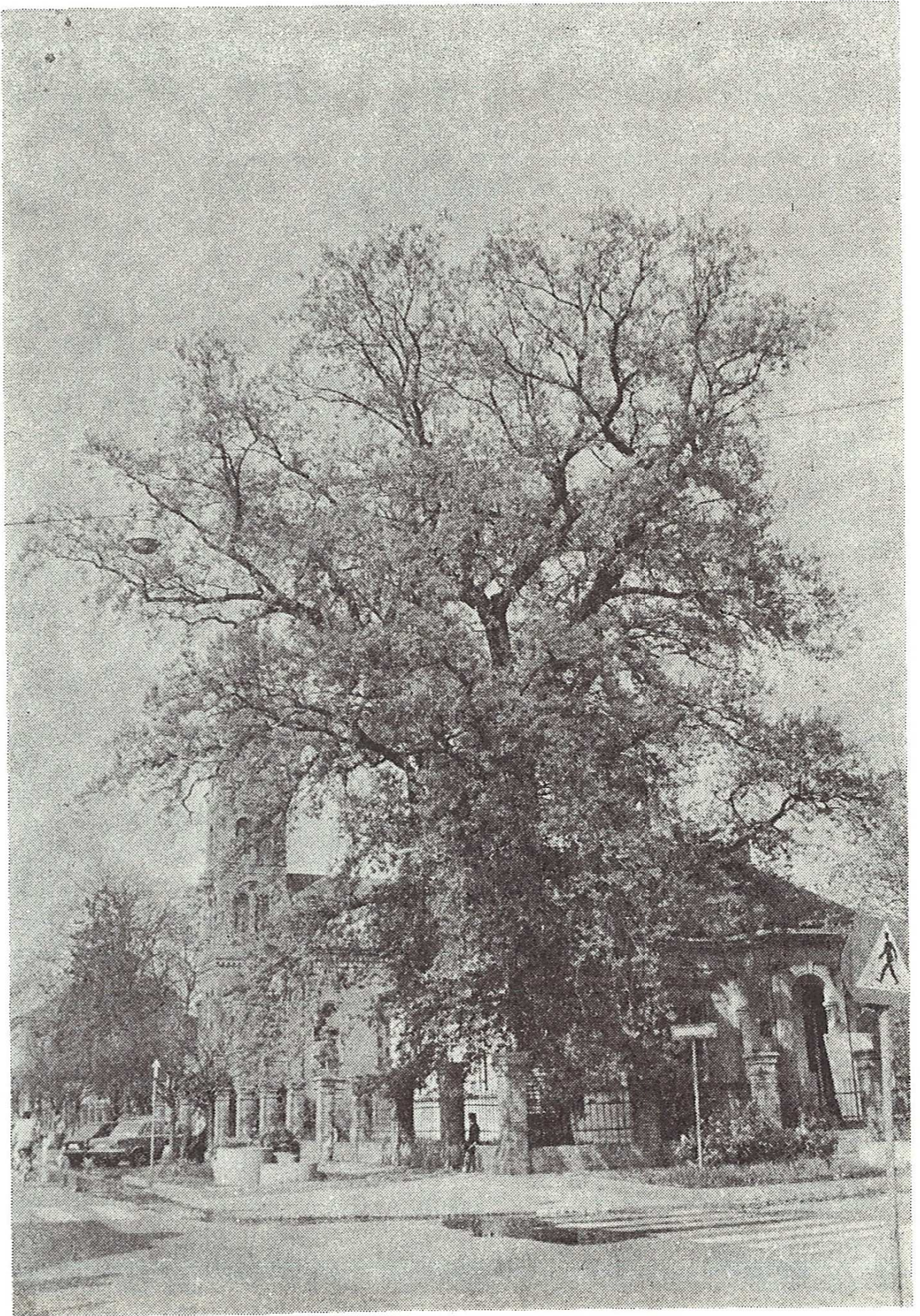
Time je dr J. Bösendorfer, uvaženi osječki i slavonski historičar otkrio svom gradu i nama botaničarima povijest jednog od najljepših stabala u Osijeku i ujedno je pokazao put kako bismo mogli utvrditi povijest najstarijih osječkih tisa.

Na žalost, nikakvi botanički zapisi o Generalskom vrtu nisu do sada pronađeni. Zato smo smatrali svojom botaničkom dužnošću ispitati starost lužnjaka i dviju tisa koje žive na prostoru nekadašnjeg Generalskog vrta. Velika je poteškoća što niti jedna poznata biometrijska metoda za izračunavanje starosti drveća ne može dati posve točne rezultate. Točna starost stabla može se odrediti samo brojanjem godova na presjeku panja, a to znači posjeći drvo, što u ovom slučaju ne dolazi u obzir. Zato smo se pri određivanju starosti stabala opredijelili za biometrijsku metodu s pomoću priraštajnog svrdla. Osim toga ta je metoda danas u svijetu vrlo česta u upotrebi. U uzimanju uzoraka za određivanje godova koristili smo se Freslerovim svrdlom. Približnost rezultata tog određivanja starosti uvjetovana je pretpostavkom o jednakoj širini godova duž polumjera (r) i ocjenom broja godina koji je bio stablu potreban da naraste do visine na kojoj je izvrtan uzorak (Mirković, 1948). Visinu stabla izračunali smo s pomoću metode mjerenja visina s pomoću sličnih trokuta.

Prema rezultatima koje smo dobili koristeći se navedenom biometrijskom metodom hrast lužnjak (*Quercus robur* L.) koji živi u kutu što ga čine Školska i Vlahovićeve ulice star je oko 170 godina što dokazuje njegovu pripadnost Generalskom vrtu. Hrast je vrlo vitalan, visok je oko 22 m, ima krošnju široku oko 22 m i prsni promjer od 116 cm. Iako je tu samotnjak ipak po svojoj ljepoti i vitalnosti odgovara opisu lužnjak J. KOZARCA (1888) iz Slavonske šume: »Tu se dižu velebnih hrastovi sa sivkastom korom izrovanom ravnim brazdama koje teku duž cijelog 20 m visokog debla sa snažnom širokom krošnjom koja ga je okrunila kao stasitog junaka kućma«. Svoju vitalnost i golemost dokazuje svake jeseni kad odbaci lišće koje pokrije tlo poput debela saga jednako kao što to čine lužnjaci u slavonskim šumama. Njegovi srodnici u prirodi mogu prijeći u visinu od 50 m, promjer mogu imati preko 2,5 m i doživjeti starost do 2000 godina. Areal im je velik u Evropi i zato je hrast lužnjak polimorfna vrsta. Mogu rasti na tlima koja na površini nisu plodna, ali koja u dubljim slojevima sadrže dovoljno hranljivih tvari i vode. Otporni su prema vjetru i dimu. Teže podnose kasne mrazeve, ali lako podnose visoke temperature. Vjerojatno su upravo ta svojstva pridonijela da se naš primjerak tako odlično održao u sve ekološki težim, gradskim uvjetima.

U prirodi lužnjaci donose plodove, žireve svake 3—5 godine. Zanimljivo bi bilo, ubuduće pratiti dinamiku donošenja plodova našeg primjerka lužnjaka koji živi u suvremenim gradskim prilikama (onečišćeno tlo, onečišćena atmosfera i dr.).

U nas u Hrvatskoj hrast lužnjak ulazi kao edifikator u biljnu zajednicu *Querceto-Genistetum elatae* Horv. (hrvatska šuma lužnjaka) koje se odlikuje bogatstvom vrsta u sloju grmlja i sloju prizemne flore (Horvat, 1938). Nekada je ta biljna zajednica prevladavala u Slavoniji, budući da je upravo tu imala svoj ekološki optimum a u cijelom svijetu je već davno poznata pod imenom »slavonska šuma«, jer je slavonska hrastovina oduvijek bila vrijedan građevinski materijal. Posljednjih 50

Slika 1. Hrast lužnjak, *Quercus robur* L. Snimio: Rudolf Bartolović

Slika 2. Tisa, *Taxus baccata* L. u predvrtu Pedagoškog fakulteta.
Snimio: Rudolf Bartolović

godina površina slavonskih lužnjakovih šuma je znatno smanjena, jer su sastojine stradale od kukaca i gljiva (gubar, hrastova medljika), negativnih posljedica utjecaja prašenja i žirenja iz prošlosti, te promjena vodnog režima uslijed melioracijskih zahvata (Rauš, 1976).

Na temelju Zakona o zaštiti prirode SRH hrast lužnjak u kutu Vlahovićeve i Školske ulice zaštićen je, zbog svoje kulturno-povijesne i botaničke vrijednosti, kao spomenik hortikulture našeg grada. Međutim, kao živi povijesni spomenik taj lužnjak ima za nas dvostruko značenje:

1. Kao relikat Generalskog vrta govori nam o hortikulturi u prošlosti grada Osijeka.

2. Podsjeća nas svojom golemošću, starošću i vitalnošću na neprocjenjivo bogatstvo slavonskih lužnjakovih prašuma iz prošlosti, te nas upozorava upravo ovdje u srcu slavonsko-baranjske regije na hitnost i potrebu zaštite preostalih slavonskih šuma kao i za njihovo obnavljanje svugdje gdje je to opravdano.

Drugi relikat, samotna tisa (*Taxus baccata*) živi u predvrtu Pedagoškog fakulteta. Sa svojih 10 snažno razvijenih grana čini krošnju 12 m široku, a visoka je 10 m, dok joj prsni promjer iznosi 76 cm. Rezultati izračunate starosti koje smo dobili s pomoću biometrijske metode potvrđuju njenu visoku starost 160—180 godina. Kako je ovaj predvrt u 18. i 19. stoljeću bio sastavni dio Generalskog vrta to smijemo opravdano zaključiti da je i ova tisa relikat Generalskog vrta.

U prirodi tisa dolazi samo na sjevernoj polukugli Zemlje, a najčešće se razvija u grm ili nisko drvo. Izuzetno može narasti u visinu do 20 m, s promjerom preko 1 m, te može živjeti preko 1000 godina. Kod nas su oko Tuzle pronađeni primjerci visoki do 14 m, s krošnjom širokom oko 12 m (Jovanović, 1961) što znači da ova tisa pripada velikim primjercima.

Tisa je dvodomna biljka, a naš je primjerak muškog spola. Horvat (1950) je utvrdio da u Hrvatskoj tisa živi u zajednici bukove šume (*Fagetum silvaticae croaticum* Horv.). Tisa raste vrlo sporo, prvih 6 godina svega nekoliko cm godišnje; kasnije nešto brže, ali uvijek sporije od ostalog našeg crnogoričnog drveća. Najvjerojatnije je, da je upravo taj vrlo spori rast tisa učinio opisane tise neupadljivim te su i najstariji naši građani zaboravili koliko dugo tise ovdje žive. Vrlo spori rast i drvo tise koje je izvanredne kakvoće pridonijelo je da tisa u nas i na svim arealima izumire. U SR Hrvatskoj su sve tise po Zakonu o zaštiti prirode pod posebnom zaštitom kao ugrožena vrsta.

Treći relikat živi na Gajevom trgu u blizini spomenika Žrtvama fašizma Osijeka i Slavonije 1941—1945. To je također samotna tisa, ženskog spola, visoka oko 10 m, krošnja joj je široka 8,5 m, a prsni promjer iznosi 50 cm. S pomoću biometrijske metode s pomoću priraštajnog svrdla izračunali smo starost oko 130 godina. Stablo nosi na sebi 3 snažne grane, dok je četvrta jednakog promjera odrezana. Kako je Gajev trg bio nekada područje Generalskog vrta, a hortikulturno je uređen tek oko 1950. godine, to je moguće da je i ova, pri uređenju trga zatečena stara tisa relikat Generalskog vrta.

Zaključno se može reći:

1. Da su hrast lužnjak (*Quercus robur* L.) u kutu što ga čine Školska i Vlahovićeve ulica, tisa (*Taxus baccata* L.) u predvrtu Pedagoškog fakulteta, te tisa na

Gajevom trgu, s obzirom na utvrđenu starost i nalazište, relikti Generalskog vrta tj. živi kulturno-povijesni spomenici grada Osijeka.

2. U skladu sa Zakonom o zaštiti prirode SR Hrvatske potrebno je i nadalje čuvati ove relikte vodeći računa o njihovim ekološkim zahtjevima da bi mogli postići svoj maksimalni životni vijek.

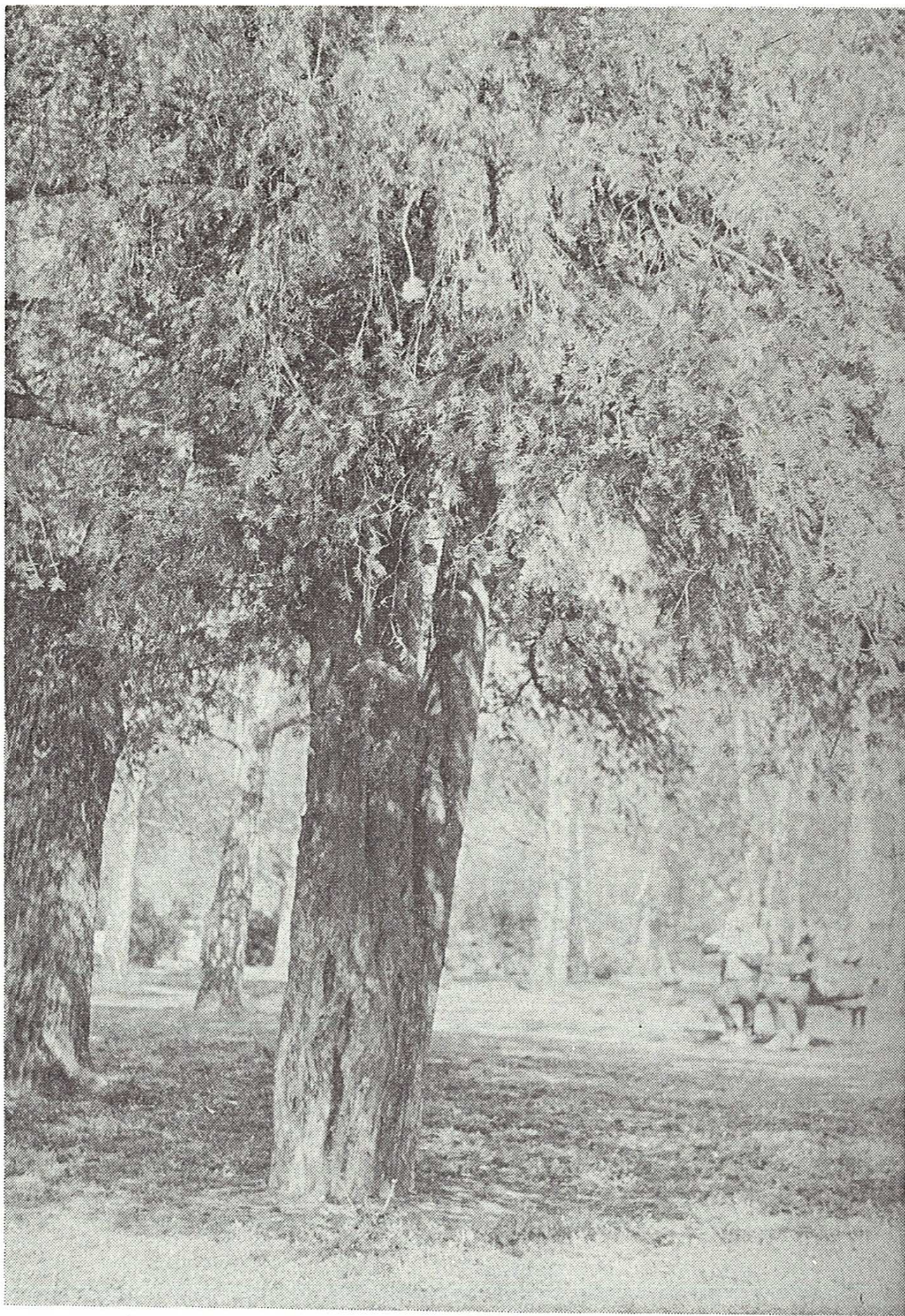
3. Ti relikti pridonose povijesnim vrednotama grada Osijeka i stoga ih je potrebno obilježiti natpisnim pločama.

4. Potrebna su daljnja dendrološka istraživanja na prostoru bivšeg Generalskog vrta u smislu otkrivanja eventualno sačuvanih biljnih relikata.

Zahvalujemo mr S. Marijanoviću na rukopisu koji nam je stavio na raspolaganje. Studentu biologije Mirku Piriću zahvaljujemo na pomoći u terenskom radu.

LITERATURA

- BÖSENDORFER, J.: Pravoslavni elemenat kao sekundarni faktor oblikovanju građanskog staleža u Osijeku. U BÖSENDORFER, J. (ed.). OSJEČKI ZBORNİK II i III, 48—133. Muzej Slavonije, Osijek, 1948.
- BÖSENDORFER, J.: Generalska bašća u Gornjem Osijeku. NARODNA STARINA 18, 57. Osijek, 1931.
- KRÜSSMANN, G.: Handbuch der Laubhölzer. Band I, II. Berlin — Hamburg, 1962.
- HORVAT, I.: Biljnosociološka istraživanja šuma u Hrvatskoj. Glasnik za šumske pokuse, knj. 6. Zagreb, 1938.
- JOVANOVIĆ, B.: Dendrologija s osnovama fitocenologije. II izd. Univerzitet u Beogradu, 1961.
- MARIJANOVIĆ, S.: Generalski vrt. Manuskript. Osijek, 1974.
- MIRKOVIĆ, D.: Dendrometrija. Univerzitet u Beogradu, 1948.
- PINTEROVIĆ, D.: O starom paviljonu u Parku kulture. Osijek, 1967.
- RAUŠ, D.: Šumarska fitocenologija. Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1976.
- HORVAT, I.: Šumske zajednice Jugoslavije, II izd. Zagreb, 1950.

Slika 3. Tisa, *Taxus baccata* L. na Gajevom trgu. Snimio: Rudolf Bartolović

RELIKTE DES GENERALSGARTENS

Zusammenfassung

Der Geschichte der Hortikultur der Stadt Osijek gehört auch der Generalsgarten (Hortus generalis) aus dem 18. und 19. Jahrhundert an. Der Garten nahm eine Fläche von 7,5 ha ein und lag annähernd zwischen der heutigen Gasse der Republik, der J. Vlahović Gasse, dem Boulevard der JNA und überschritt teilweise auch die Brüder Radić Gasse.

Botanische Aufzeichnungen über den Garten sind keine bekannt sondern nur administrative Angaben über die Errichtung und die Abschaffung der Anlage. Der angesehene slawonische Historiker Dr. J. Bösendorfer war der Ansicht, dass die drosse Steineiche (*Quercus robur* L.), die in dem von der J. Vlahović Gasse und der Schulgasse gebildeten Winkel steht, ein Überrest des Generalsgartens ist. Aus diesem Grunde hat der Autor unter Benützung der biometrischen Methode mit Hilfe des Zuwaschbohrers das Alter dieses Eichenbaumes berechnet, ferner das Alter der Eibe (*Taxus baccata* L.) aus dem Vorgarten der Pädagogischen Fakultät und das Alter einer zweiten alten Eibe (*Taxus baccata* L.), die auf dem Gaj Platz steht. Die gewonnenen Resultate in Betreff des Alters dieser Pflanzen und ihr Standort (das Terrain des einstigen Generalsgartens) beweisen, dass es sich tatsächlich um Relikte des Generalsgarten handelt.